

УДК 81:130.2

МЕНТАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ НАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Кот С.П.

Маріупольський державний університет

Проаналізовано ключові поняття: ментальність, менталітет, ментальна ідентичність нації. Визначено чотири напрями дослідження проблеми ментальної ідентичності: філософський, культурологічний, психологічний і лінгвістичний. Проаналізовані специфічні зв'язки мови, мислення та національної ментальності. Підкреслюється важливість врахування ментальної ідентичності нації у процесі перекладу.

Ключові слова: менталітет, ментальність, ментальна ідентичність нації, етнопсихолінгвістика, національно-історичний колорит.

Постановка проблеми. Як понятійна категорія гуманітарного знання менталітет представлений конкретними визначеннями у філософії, культурології, соціології, психології. Утім, у лінгвістиці поняття менталітету не має чітко визначених меж. Отримавши офіційне визнання і оформлення у галузевих словниках поняття «менталітет» зберігає динаміку, наповнюється новим змістом і розширює свій синонімічний ряд. Обсяг загальних міркувань про ментальність в профільній літературі досить великий, в той час як конструктивні ідеї відносно методології її вивчення практично відсутні. На даному етапі дослідниками поставлене питання про систематизацію існуючих концепцій і підходів до дослідження ментальності, ментальної ідентичності. Актуалізується вивчення питань етнічної ментальності як категорії перекладознавства, способи відтворення національного колориту в перекладі шляхом декодування рис етнічної ментальності та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні кілька десятиліть активізувалась дослідницька робота у напрямку визначення ролі ментальності у соціальних процесах. Були захищені дисертації з філософії, історії, психології, лінгвокультурології, етнопсихолінгвістики. У результаті здійснених досліджень було визначено менталітет, як наукову категорію. Етнолінгвістичні аспекти перекладознавства вивчалися цілим рядом дослідників (Н. Арутюнова, Л. Бархударов, А. Белова, Е. Верещагін, В. Виноградов, М. Зарицький, Н. Любчук, І. Марковина, В. Маслова, Я. Рецкер, М. Рильський, В. Россельс, Б. Серебренніков, Ю. Сорокін, О. Чередниченко, О. Швейцер та інші). Проблема національної ментальності все частіше стає предметом наукових дискусій, міжнародних конференцій, соціологічних програм, лінгвістичних форумів. Водночас, при досить широкому інтересі до поняття ментальності, слід визнати проблемність його наукового тлумачення в лінгвістичному аспекті.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Потребують подальшого вивчення зв'язки мови і мислення, мови і культури, особливості відображення в мові національного менталітету. Наявність в науковій літературі широкого діапазону тлумачень менталітету вимагає аналізу і систематизації наявних визначень і нації основі сформулювати власне визначення в аспекті етнопсихолінгвістики.

Отже, метою цієї публікації є систематизація дефініцій в полі проблеми інтерпретації менталь-

них особливостей нації в процесі перекладу, а також узагальнення тлумачення ключової дефініції «ментальна ідентичність нації». Представлена стаття характеризує сучасне розуміння категорії «ментальність», що презентується в українських і зарубіжних працях останніх століть.

Виклад основного матеріалу. Ключовим поняттям в полі досліджуваної нами проблеми виступає категорія ментальності. Визначена категорія досліджувалась вченими в різних аспектах. Українськими і зарубіжними дослідниками запропоновані різні варіанти тлумачення поняття ментальності (М. Гайдеггер, М. Фуко, З. Фройд, О. Потєбня, Р. Тарнас, А. Гуревич, Ю. Безсмертний, І. Старовойт, П. Дінцельбахер, та ін.). Подальше розглядання тлумачень здійснюватимемо за чотирма напрямками.

Перший напрям досліджень – історико-філософський. В історико-філософському аспекті знаходимо різні варіанти інтерпретації поняття ментальності. Перші спроби дослідників визначити сутність поняття менталітету були здійснені вже у філософських працях XVII століття. У цих роботах зустрічається дефініція *mentalis*, яке має латинське походження і перекладається як *розумовий*. З часом у європейських мовах закріпились різні варіації слова ментальність: німецьке – *mentalitat*; французьке – *mentalite* та ін. [18]. З плином часу ці слова набули термінологічного статусу в різних наукових галузях і поступово розчинились у загальнонавчаваній лексиці.

У сучасних дослідженнях специфіка менталітету виявляється, перш за все, з урахуванням етнічних, національних, антропологічних характеристик [2, с. 74]. Термін «ментальність» вперше ввів Р. Емерсон, який розглядав її, як метафізичне значення душі як першоджерела цінностей та істин. У свою чергу, Дюркгейм, хоча і не дав точного визначення поняття, виділив елементи примітивної ментальності, відніс їх до архаїчного етапу суспільства і протиставив примітивні народи розвиненим [18].

Частка вчених вказували на неоднозначність, аморфність поняття «ментальність». Так, Ж. Ле Гофф зазначав, що «сильна сторона історії ментальностей саме в розпливчастості її предмета, її спробах вловити те, що втрачається іншими науками, той «осад» історичного аналізу, який з неї випадає» [10]. Інше висловлювання Ж. Ле Гоффа характеризує ментальність, як неоднозначне явище: «Ментальність різнорідна. Уявлення, що виникли вчора уживаються в ній

з фрагментами стародавньої магічної свідомості. Окремі дослідники взагалі заперечують правомірність використання поняття «ментальність». До цих вчених відносимо Ф. Грауса, який писав, що «менталітет є тільки абстракція: це поняття, придумане істориками, філософами, а не явище, відкрите ними в історичній дійсності» [7].

А. Гуревич наголошував на неминучій розпливчастості поняття ментальності при сучасному рівні його вивчення: «Невизначеність, розпливчатість, навіть двозначність поняття «ментальність», обумовлені не тільки тим, що це поняття ще недостатньо логічно прояснене істориками. Ця неясність щодо ментальностей відображає суть справи: предмет не окреслено чітко в самій тканині історії, він присутній в ній всюди» [9]. Доволі ґрунтовно представлена структура поняття «ментальність» в працях В. Візгіна. Дослідник характеризує ментальність з історико-філософської позиції, визначаючи її як єдність «природного і культурного, раціонального і емоційного, свідомого і несвідомого, індивідуального і суспільного». Він осмислює структуру ментальності в трьох різних варіаціях: 1) *співвідношення свідомого і несвідомого в ментальності*; 2) *співвідношення культури суспільства і ментальності людини*; 3) *дотримання принципу ієрархічності* – рівні, шари і пласти ментальності [5].

Другий напрям – культурологічний. Наш подальший аналіз термінів «ментальність», «менталітет» пов'язувався з виявленням різних класифікацій менталітету. Так, вченими виділено різні його види: дописемний, писемний, міський, провінційний, етнічний, ринковий та ін. Найбільш поширене тлумачення менталітету в широкому значенні, коли розглядаються не лише окремі культури, а й напрям думок, душевний склад різних типів спільнот. У кожній субкультурі складається груповий менталітет – певний різновид загальнокультурного менталітету. Специфічний груповий менталітет формується також у прихильників тієї чи іншої культурної форми. Таким чином, у межах загальнокультурної ментальності виникають різні варіанти групового менталітету, які визначаються «суперпозицією» ментальних полів у зоні культурного простору. Груповий менталітет, зі свого боку, може справляти більший або менший вплив на загальнонаціональний менталітет і всю національну культуру [15].

З позиції культурології розглядаються взаємозв'язки і взаємодія понять ментальності і культури. В науці існують дві точки зору на співвідношення *культури суспільства і ментальності людини* (зміст культури трансформується в зміст ментальності людини; ментальність індивіда об'єктивується в змісті культури), але, швидше за все, змісту культури і ментальності комплементарні: не може бути змісту культури без об'єктивізації ментальності і ментальності без змісту культури.

На основі викладено вище узагальнено сутність поняття ментальності в культурологічному аспекті: ментальність – спосіб організації змісту культури в свідомості індивіда, тому що вона, що є результатом засвоєння людиною різного роду текстів культури і досвіду, об'єктивується в діяльності людини і її продуктах, які складають зміст культури.

Дослідники в галузі культурології по-різному тлумачать поняття «ментальність», «менталітет». На думку У. Раульфа, ментальність – «це щось ще не структуроване, якась схильність, внутрішня готовність людини діяти певним чином, область можливого для неї» [14]. У свою чергу, Ф. Граус вважає, що «...менталітет... ніколи не може бути відрефлектований і сформульований» [7]. П. Берк називає три види елементів структури ментальності (інтереси, категорії – класифікаційні схеми, які структурують різні картини світу, метафори), трактуючи їх у дусі марксизму і відзначаючи, що коли індивід переживає конфлікт різних інтересів, він може виявити свої несвідомі імпульси, що дозволяє виявити співвідношення свідомого і несвідомого. Ментальність, по П. Берку, це «не єдина система, а сума або перетин різних «сіток» (стереотипів), які не тільки взаємно ув'язані, але і можуть переходити в протиріччя. Не виключено, що за допомогою такого уявлення здається можливим теоретично пояснити трансформації ментальної сфери» [1]. Цей дослідник вважає, що вивчення ментальності без вивчення мови неможливе і зміна провідної метафори означає істотні зміни в структурі ментальності. На думку П. Берка, його концепція ментальності має цілком закінчений характер: «...Якщо в першому пункті (інтереси) пропонується розглянути ментальність «зовні» з боку соціальних умов, а в третьому – «з середини», з глибини мови, то другий пункт об'єднує обидва погляди і відіграє центральну роль» [1].

Аналіз праць, об'єднаних в культурологічний напрям, виявив певні зв'язки понять «ментальність» і «менталітет» з особливостями мови, структури соціуму, традицій нації тощо. Отже, подальший термінологічний аналіз спрямований на дослідження в галузі психології, соціології і лінгвістики.

Третій напрям досліджень об'єднує праці психологів і соціологів. Психологія і соціологія досліджують поняття менталітету як на рівні суспільних структур, так на рівні психічної реальності, яка закладена в менталітеті. При цьому вчені виділяють різні форми ментальності: це символи культури, тексти, норми поведінки, способи спілкування, які і є змістовою компонентою кожної культури. У зв'язку з цим можна відзначити підхід до вивчення ментальності А. Гуревича, який, вважає, що об'єктивне історичне дослідження, спрямоване на виявлення особливостей соціального життя людей конкретної історичної епохи має бути доповнене «суб'єктивним» вивченням історії з позицій самих суб'єктів історичного процесу, носіїв свідомості конкретної епохи [9, с. 80]. Головна специфіка психологічних досліджень ментальності представлена, перш за все, в роботах В.С. Семєнова. Його визначення менталітету як історично сформованого групового довготривалого настрою, єдності (сплаву) свідомих і несвідомих цінностей, норм, установок в їх когнітивному, емоційному та поведінковому вираженні, набуло найбільшого поширення. Дослідник зазначає, що суспільству властива поліментальність, тобто наявність декількох менталітетів, що взаємно перетинаються. Поліментальність визначається і як властивість менталітету утримувати певний стан умона-

строїв етносу протягом конкретного історичного циклу [18]. Як було зазначено вище, термін «ментальність» походить від латинського «розум, мислення, образ думок, душевний склад», тим самим психологією визначається загальне духовне налаштування, відносно цілісна сукупність думок, вірувань, навичок духу, які утворюють картину світу, укріплюють, єдність культурних традицій певного культурного товариства. Звідси *психологічна характеристика ментальності*, як специфічної індивідуальної і колективної свідомості, представляючи собою характеристику специфічного типу мислення.

Четвертий напрям досліджень ментальності, менталітету – лінгвістичний. У ході аналізу було доведено існування різних тлумачень термінів «ментальність», «менталітет»; визначено природу розвитку ментальності і ментальної культури нації.

Не дивлячись на різноманітність тлумачень ментальності, кожне з визначень ґрунтується на єдиній основі – етнічній ментальності з усіма її специфічними особливостями. При цьому відзначимо, що не існує ментальності без етнічних духовних, соціально-культурних характеристик.

Ментальність будь-якого етносу не є чимось сталим, незмінним, усталеним. Навпаки, вона являє собою діяльнісний феномен.

Ментальність національна виформовується історично протягом століть, залежно від традицій культури, соціальних структур і усього середовища життєдіяльності людини, і сама, у свою чергу, їх формує, виступаючи як важливий чинник культурно-історичної динаміки. Отже, з одного боку, ментальність – результат культури і традицій, а, з іншого – сама є глибинним витоком розвитку культури [12].

Що ж до *етнічної ментальності, ментальності національної*, то вона формується на діяльнісній основі. Змістовно етнічна ментальність втілюється *у мові* – як характерні особливості світосприйняття, моральні вимоги, норми та цінності, переважаючі життєві настрої; *у діях* – як типи характеру, форми взаємин, ставлення до праці, як організація побуту тощо [2, с. 77].

Як бачимо, мова виступає як самостійний об'єкт аналізу при вивченні менталітету, як універсальний засіб зберігання, формування та подання знання.

Формування світогляду людини починається через категорії і форми рідної мови, на рівні символів і знаків. У зв'язку з цим у лінгвістичних дослідженнях нерідко спостерігається отожднення менталітету і мови, обґрунтовується пріоритет мовної ментальності. Відміні особливості мов, за переконанням вчених, пояснюється різницею культур, відмінністю концептуальних кодів і ментальних стилів у різних народів [5]. Національна специфіка мови, мусить виявлятися на різних її рівнях, але найбільш яскраво вона представлена у текстах народних казок, фразеологізмах. Таким чином, процес розуміння і аналізу казкових текстів, фразеологічних зворотів, фонем, морфем як мовних знаків національної культури – це шлях до пізнання менталітету певного народу [2].

У ході теоретичного осмислення проблеми нами були вивчені особливості взаємодії мови, мислення та ментальності, досліджені та узагальнені наукові праці В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Е. Сепіра, Б. Л. Уорфа та Л. Вайсгерберга. З'ясовано, що мислення та мова знаходяться у діалектичному взаємозв'язку, залежать один від одного, при цьому доволі важко з цих двох елементів визначити той, який чинить більший вплив. У нашій роботі ментальність досліджується як одна з категорій мислення. Тож за основу маємо взяти ментальність у контексті національно або етнічно маркованого способу мислення та мислення як загально-філософської категорії. Таке тлумачення ментальності, за думкою О. Бурда-Лассен, дозволяє говорити про наявність *діалектичної взаємозалежності та взаємовпливу між ментальністю та мовою* і сформулювати базове визначення ментальності в аспекті перекладознавства. Дослідниця тлумачить *етнічну ментальність* як «етнопсихологічну характеристику мовного та позамовного буття етносу, яка знаходиться у діалектичній взаємозалежності та взаємовпливі з відповідною мовою» [2]. Наведе тлумачення етнічної ментальності розкриває два аспекти: лінгвістичний і перекладознавчий, що відповідає цілям і завданням нашого дослідження. Подане О. Бурда-Лассен визначення етнічної ментальності співпадає з нашим розумінням цього поняття. Погоджуємося з дослідницею у тому, що доцільно застосовувати саме термін «етнічна ментальність», а не «національна ментальність». З огляду на наведену аргументацію, у дослідженні у якості основного буде використано базове тлумачення ментальності ідентичності нації, *як сформована на рівні підсвідомості, неререфлексивна картина світу, яка включає в себе типову для певного народу базову особистість і сценарій життя*.

Здійснений аналіз теоретичних джерел дозволив зробити деякі **висновки та узагальнення**.

Проведений аналіз досліджень дозволив з'ясувати, що терміни «ментальність» і «менталітет» до сих пір не мають однозначних тлумачень в науці. Змінюваність інтерпретацій цих термінів залежить від контексту досліджень: історико-філософських, культурологічних, соціально-психологічних, лінгвістичних та інших. Проаналізовані вище підходи до тлумачення поняття «ментальність», дають підстави для висновку, що цьому феномену властива своєрідна розпливчастість та нечіткість у визначеннях.

Здійснена систематизація підходів (історико-філософського, культурологічного, соціально-психологічного, лінгвістичного) до визначення понять «ментальність», «менталітет». На основі узагальнення фактичного матеріалу нами було сформульоване визначення ключового терміну «ментальна ідентичність нації»: сформована на рівні підсвідомості, неререфлексивна картина світу, яка включає в себе типову для певного народу базову особистість і сценарій життя. Надане визначення є авторським варіантом комплексного поняття, що об'єднує смисли етнічної ідентичності і національної ментальності.

Список літератури:

1. Берк П. Сила и слабости ментальностей // История ментальностей и историческая антропология: зарубежные исследования в обзорах и рефератах. М., 1996.
2. Бурда О.В. Мова як віддзеркалення національної ментальності на прикладі перекладу німецьких і українських міфологем // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. – № 7. – С. 74-80.
3. Вайсгербер Й.Л. Родной язык и формирование духа / Й.Л. Вайсберг. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.
4. Варзар І. Етнічна психологія (етнопсихологія) // Мала енциклопедія етнодержавництва. – К.: Генеза, Довіра, 1996. – 942 с.
5. Визгин В.П. Ментальность, менталитет // Современная западная философия: словарь. М., 1991.
6. Горбатенко В. Самоврядні потенції української ментальності // Мала енциклопедія етнодержавництва. – К.: Генеза, Довіра, 1996. – С. 134.
7. Граус Ф. Ментальность в средневековье // История ментальностей и историческая антропология: Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. М., 1996.
8. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт // Пер. с нем. под ред. Г.В. Рамишвили. – М., 1984.
9. Гуревич А.Я. Проблема ментальностей в современной историографии / А.Я. Гуревич // Всеобщая история: дискуссии, новые подходы: Сб. ст. / Отв. ред. А.О. Чубарьян, В.В. Сонгрин. – М.: Наука, 1989. – С. 75-89.
10. Ле Гофф Ж. Ментальности: двусмысленная история // История ментальностей и историческая антропология: Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. М., 1996.
11. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление / Л. Леви-Брюль. – Л., 1998. – 364 с.
12. Огірчук В.Г. Традиції та інновації у формуванні українського менталітету // Феномен нації: основи життєдіяльності. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. – 264 с.
13. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня // Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – С. 17-200.
14. Раульф У. Предисловие к сборнику «История ментальностей. К реконструкции духовных процессов» // История ментальностей и историческая антропология: Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. М., 1996.
15. Римаренко Ю. Національна психологія // Мала енциклопедія етнодержавництва. – К.: Генеза, Довіра, 1996. – 942 с.
16. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Пер. с англ. А.Е. Кибрика. – М.: Прогресс, 1993. – 654 с.
17. Уорф Б.Л. Язык и мышление / Б.Л. Уорф // Психология мышления. Хрестоматия по психологии / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Ф. Спиридонова, М.В. Фаликман, В.В. Петухова. М., 2008. С. 569-575.
18. Уэллек Р., Уоррен О. Теория литературы. М., 1978. С. 207.
19. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер: пер. с нем. В.В. Библихина. – СПб.: Наука, 2002. – 451 с.

Кот С.П.

Мариупольский государственный университет

**МЕНТАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ НАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕВОДА:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ****Аннотация**

Проанализированы ключевые понятия в поле переводоведения: ментальность, менталитет, ментальная идентичность нации. Определены четыре направления исследования проблемы ментальной идентичности: философское, культурологическое, психологическое и этнопсихолингвистическое. Проанализированы специфические связи языка, мышления и национальной ментальности. Подчеркивается важность учета ментальной идентичности нации в процессе перевода.

Ключевые слова: менталитет, ментальность, ментальная идентичность нации, этнопсихолингвистика, национально-исторический колорит.

Kot S.P.

Mariupol State University

**NATION'S MENTAL IDENTITY IN THE TRANSLATION PROCESS:
THEORETICAL ASPECT****Summary**

In the translation theory field are analyzed such key concepts as: mentality, mentality, nation's mental identity. Four directions of a problem research of mental identity are defined: philosophical, culturological, psychological and ethnopyscholingvistical. Specific connections between language, thinking process and national mentality are analyzed. Importance of taking into account of mental identity of the nation in translation process is emphasized.

Keywords: mentality, nation's mental identity, ethnopyscholingvistics, national color.